

УДК [316.334.52(477.54)+329.18]:341.322.5"1941/1943"
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2023-44-6>

МІСЦЕВЕ НАСЕЛЕННЯ У СКЛАДІ НАЦИСТСЬКИХ КАРАЛЬНИХ ОРГАНІВ НА ХАРКІВЩИНІ (1941–1943 РР.)

Яковлев Віталій Миколайович,
*аспірант кафедри історіографії,
джерелознавства та археології
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна
vitovt1975@ukr.net
orcid.org/0000-0002-7207-0097*

Метою розвідки є дослідження участі місцевого населення у допоміжних формуваннях, які входили до складу німецьких репресивних органів, що діяли на території Харківської області протягом 1941–1943 рр. Крім того, розглянуто питання причетності колаборантів до скоєння воєнних злочинів.

Методологічну основу роботи становлять як загальнонаукові (аналіз, синтез, дедукція, індукція, системний підхід), так і спеціально-історичні (історико-порівняльний, історико-системний) методи, а також були застосовані принципи науковості, об'єктивності та історизму.

Результати дослідження. Буквально з перших днів війни Вермахт, а далі й поліцейські структури РЗГА зіткнулися з гострою нестачею кадрів. Для комплектування військово-поліцейських підрозділів, що діяли на окупованих радянських територіях, почали широко залучатися місцеві колаборанти. Головним джерелом кадрового поповнення українських допоміжних частин Вермахту та поліції на Харківщині стали радянські військовополонені українці та росіяни за національністю, які до війни проживали на території УРСР та РРФСР, а також місцеві мешканці з числа цивільних. На основі аналізу архівних кримінальних справ колаборантів – колишніх співробітників групи ГФП 560, поліції безпеки та СД «генерального округу Харків» – у статті комплексно розглянуто питання комплектування та функціонування допоміжних сил з числа громадян СРСР у структурі нацистських військово-поліцейських інституцій, що діяли на Харківщині впродовж 1941–1943 рр., а також встановлено їхню причетність до скоєння воєнних злочинів.

Висновки. Вагомою причиною колаборації місцевого населення з німецькою окупаційною владою стала карально-репресивна політика сталінського режиму, спрямована на утвердження тоталітаризму в його радянському варіанті. Крім того, катастрофічні поразки Червоної армії на початковому етапі німецько-радянської війни сприяли зневірі до більшовицького режиму. Політично дезорієнтоване комуністичною пропагандою місцеве населення було залишене на поталу ворога без засобів для існування. Сотні тисяч полонених червоноармійців, які потрапили у німецький полон, опинилися на межі виживання. Ще одним важливим чинником, який змушував місцевих жителів до співпраці з нацистами, став жорстокий окупаційний режим. Військова співпраця місцевого населення, що перебувало у складі нацистських репресивних органів, носила здебільшого не добровільний характер, а відбувалася під тиском німецької влади. Співпраця з окупаційною владою базувалась не на певних ідеологічних переконаннях, а була викликана в основному елементарним бажанням вижити у надскладних обставинах та прилаштуватися до жорстких умов «нового порядку». Однак слід зазначити, що колаборанти стали не лише опорою німецького окупаційного режиму, а і старанними виконавцями та співучасниками кривавих злочинів нацистів на харківській землі.

Ключові слова: військова колаборація, воєнні злочини нацистів, поліція безпеки та СД, таємна польова поліція (ГФП), українська допоміжна поліція, Харківщина.

LOCAL INHABITANTS AS PART OF NAZI PUNITIVE BODIES ON THE TERRITORY OF KHARKIV REGION (1941–1943)

Yakovliev Vitalii Mykolayovych,
*Postgraduate Student at the Department
of Historiography, Source Studies and Archeology
V. N. Karazin Kharkiv National University
vitovt1975@ukr.net
orcid.org/0000-0002-7207-0097*

The purpose of this study is to examine the participation of local inhabitants in auxiliary formations of Nazi punitive bodies operated on the territory of Kharkiv region during 1941–1943. Furthermore, the problem of collaborators involved in the commission of war crimes is raised.

The methodological base consists of general scientific methods (analysis, synthesis, deduction, induction, systematic approach) along with special historical ones (historical-comparative, historical-systematic). The principles of scientific, objectivity, historicism are also applied.

Results of research. From the very first days of the World War II the Wehrmacht and later police structures of RSHA (Reichssicherheitshauptamt) faced with severe staff shortages. In order to complete military-police units operated on the occupied Soviet territories local collaborators were widely involved. The main source of staffing for Ukrainian auxiliary units of Wehrmacht and Police in Kharkiv region became Soviet prisoners of war – Ukrainians and Russians by nationality who lived on the territories of UkSSR and RSFSR before the war as well as local residents from civilian population. The materials are based on the analysis of archival criminal cases of collaborators – former members of GFP 560 (Geheime Feldpolizei), Security Police (Sicherheitspolizei/ SiPo) and SD who served in “Kharkiv General District” (Generalbezirk Charkiw). The article is devoted to a close analysis of completing and functioning of auxiliary units staffed by Soviet citizens in the structure of Nazi military police institutions that operated on the territory of Kharkiv region during 1941–1943. Furthermore, the participation of such units in committing war crimes is revealed.

Conclusions. The main reason why local residents collaborated with German occupation authorities was Stalin’s punitive-repressive policy aiming to establish Soviet variant of totalitarianism. Significant role in disillusionment with the Bolshevik regime played catastrophic defeats of the Red Army at the outbreak of German-Soviet war. Local people were politically disoriented because of communist propaganda and became victims abandoned to the mercy of an infuriated enemy without a livelihood. Hundreds of thousands of captured Red Army soldiers found themselves on the verge of survival. However, another important factor that made local inhabitants collaborate with Nazis was ruthless occupation regime. Local people served in Nazi punitive bodies but such kind of cooperation wasn’t on a voluntary basis but was performed under the pressure of German government. Collaboration with occupation authorities didn’t have any certain ideological convictions but was mainly caused by basic human desire just to stay alive in highly complex situations and adapt to fierce conditions of “new order”. However, we should keep in mind that collaborators were not only mainstay for the German occupation regime but they also became diligent performers and accomplices of Nazi bloody crimes in Kharkiv region.

Key words: military collaboration, Nazi war crimes, Security Police (SiPo) and SD, Secret Field Police (GFP), Ukrainian Auxiliary Police, Kharkiv region.

1. Вступ

Протягом 1941–1943 рр. територія Харківщини перебувала в управлінні військової адміністрації. Встановлений німецьким окупаційним режимом «новий порядок» вирізнявся особливою жорстокістю і був спрямований на масове знищення місцевого населення та військовополонених. Однак з перших днів війни Вермахт, а далі й поліцейські структури РЗГА стикнулися з гострою нестачею кадрів. Для комплектування військово-поліцейських підрозділів, що діяли на окупованих радянських територіях, почали широко залучатися колаборанти, які стали старанними виконавцями та співучасниками кривавих злочинів нацистів на території Харківської області.

Метою цієї роботи є висвітлення участі місцевого населення у допоміжних формуваннях, які входили до складу німецьких репресивних органів, що діяли на території Харківської області протягом 1941–1943 рр., а також дослідження питання щодо причетності колаборантів до скоєння воєнних злочинів на Харківщині. Відповідно, **науково-дослідницькими завданнями** є вивчення та аналіз архівних кримінальних справ колишніх співробітників групи ГФП 560, поліції безпеки та СД «генерального округу Харків», які становили основу джерельної бази такої розвідки.

Матеріали таких архівних справ за умови критичного ставлення до них можуть стати джерелом унікальної інформації, яка часто розходиться з офіційно визнаними фактами, спростувати усталені міфологеми та стереотипи; вони

дозволяють об’єктивніше підійти до вирішення дослідницької проблеми. Використання текстового, порівняльного, структурного та інших **методів**, а також застосування принципів науковості, об’єктивності та історизму гарантує високий рівень достовірності отриманої інформації.

2. Місцеві допоміжні сили

Після загарбання німцями Харківської області її територія перейшла до так званої зони «А», де вся повнота влади належала військовому командуванню. Основними одиницями військово-адміністративного управління стали комендатури (Kommandanturen). Але німецький військово-поліцейський апарат не міг самостійно впоратися з усіма питаннями, які потребували оперативного вирішення. На відміну від окупованих західноєвропейських держав, де поліцейські функції продовжували виконувати національні органи правопорядку, на сході ситуація була зовсім іншою. Місцеві представники силових структур в основному були мобілізовані до армії, винищувальних загонів та партизанських формувань, або, побоюючись репресій з боку німців, евакуювалися вглиб радянської території. Для ефективного управління, експлуатації, а головне, для реалізації військово-поліцейських та каральних завдань, пов’язаних з втіленням у життя нацистської расової політики, до своїх репресивних органів гітлерівці почали активно залучати цивільне населення та військовополонених. Для встановлення бажаного порядку, згідно з інструкцією командувача ОКГ від 3 квітня 1941 р., військова адміністрація

могла створювати органи влади з місцевого населення в обсягах, необхідних для армії. На цій підставі організовувалися міські, районні та повітові управи, які мали у своєму розпорядженні місцеву допоміжну поліцію (службу охорони порядку). Всі ці органи місцевої влади повинні були перебувати під жорстким наглядом німецьких військових комендатур (Turonek, 1993).

Основним документом, який регулював формування та діяльність загонів допоміжної поліції з числа місцевих колаборантів, у тому числі і у військовій зоні, став наказ начальника Генерального штабу ОКГ Ф. Гальдера від серпня 1942 р. № 8000/42 «Місцеві допоміжні сили на Сході». В документі зазначалось, що для виконання поліцейських та охоронних функцій могли залучатись формування з числа місцевих жителів – добровольців та звільнених військовополонених. Всі вони повинні були пройти попередню перевірку та отримати відповідну військову підготовку. Після просування лінії фронту вглиб ворожої території питання щодо формування місцевої поліції передавалося до компетенції «відповідного управління поліції», тобто до поліцейських інституцій РЗГА (АУСБУЗО, спр. 20368: 52–59). Додатки 5 та 7 до наказу № 8000/42 регламентували питання заробітної плати, продовольчого та речового забезпечення, а також детально розглядали питання надання медичних послуг та соціального забезпечення у випадку поранення чи загибелі співробітника допоміжних формувань тощо (АУСБУЗО, спр. 20368: 59–70).

Діючи згідно з наказом ОКГ № 8000/42, командувачі прифронтових районів вносили свої доповнення та корективи. Зокрема, у наказах головнокомандувача прифронтового району «Б» від 23 вересня 1942 р. № 9900 В/42 та 3 жовтня 1942 р. № 9900 h/42g розглядалися різні аспекти використання допоміжних частин з місцевого населення. Зокрема, питання особливостей застосування та дислокації в тиловому районі групи армій «Б» формувань допоміжних сил Гіві (Hilfswillige), військово-комендантської служби Оді (Ordnungsdienst), батальйонів поліції Шума (Schutzmannschaft), охоронної поліції громад Гема (Gemeinden). У наказі № 9900 В/42 зазначалось, що добровольці з Гіві, які охороняли шляхи, мости та інші важливі військові об'єкти, тактично підпорядковувались ротам, у зоні дії яких знаходилися. В зазначених місцях вони мали постійну дислокацію і не переміщувались під час руху військ. Крім того, у наказі вказувалось: «Охорона господарських об'єктів (електростанцій, заводського устаткування тощо) після приходу сил поліції та жандармерії верховного начальника СС та поліції є їх завданням. Для цього потрібно підрозділам поліції та жандармерії передати списки місцевих жителів, які використовуються для охорони

цих об'єктів, для подальшого їх застосування у поліцейських підрозділах. Одночасно повинні бути передані і списки господарських об'єктів, що перебувають під охороною». «Добровільних помічників» з Гіві та Оді слід було перевести до категорії вільнонайманих цивільних службовців Вермахту та не вважати в подальшому їх солдатами. Під час переміщення військ вони передавалися «за списком до найближчого в зоні дії органу командування СС та військової поліції». Про це йшлося в наказі № 9900 h/42g (АУСБУЗО, спр. 20368: 72–74).

3. Місцеві жителі у складі нацистських репресивних органів на Харківщині

Початком діяльності окупаційної влади на території Харківської області стало формування адміністративно-поліцейських інституцій. Необхідно було створити повністю новий апарат примусу, бо попередня радянська адміністрація перестала діяти. Цілком природно, що найбільш чисельний за складом та розгалужений репресивний апарат постав у м. Харкові, де за переписом населення, проведеним Харківською міською управою у грудні 1941 р., проживало 456639 осіб (Скоробагатів, 2004: 32). Під час формування адміністрації та поліції окупаційна влада керувалася національними критеріями підбору особового складу. На службу рекрутували українців та росіян, особливо охоче сюди вербували фольксдойче (АУСБУХО, спр. 19228: 16). Командування 55-го армійського корпусу у спеціальному «Положенні про службу порядку у Харкові» поклало обов'язки зі створення допоміжної поліції на фельдкомендатуру 787. Загальна кількість допоміжної поліції – гільфсполіції (Hilfspolizei) була обмежена 1000 чоловік. Поліцейські мали бути озброєні дубинками, багнетами та іншою холодною зброєю (Скоробагатів, 2004: 61).

До організації допоміжної поліції, як і до формування місцевої адміністрації, активно долучились представники українського націоналістичного руху, вихідці із Західної України. Ці інституції відкривали широкі можливості для проведення пропагандистської та просвітницької діяльності прихильників української державності.

Створенням української поліції опікувалися члени ОУН (м) Б. Коник, І. Черевиченко та М. Кравчук. Для кадрового забезпечення місцевих осередків із Західної України прибували оунівці (АУСБУХО, спр. 017638: 17). Організаційним центром українських допоміжних формувань стала так звана «Харківська обласна поліція», яка розмістилась у будівлі колишнього районного відділення міліції на вулиці Короленка, 4. Очолив її колишній полковник армії УНР О.В. Манжувський. Окупаційна влада доволі насторожено поставилася до активних дій українських націоналістів у справі формування допоміжної поліції.

З часом український національний рух здобував усе більше прихильників серед місцевого населення й, на думку окупаційної влади, вже становив загрозу її пануванню на загарбаних теренах України. Найбільше занепокоєння у німців викликала група радикально налаштованих представників ОУН (б), які створили досить міцне і розгалужене підпілля. Співробітник української допоміжної поліції ГФП та СД П.К. Сіренко свідчив, що бандерівці хотіли «скористатися радянсько-німецькою війною, зачекати, доки ослабнуть воюючі сторони, і тоді виступити з вимогою очищення української території і німецькими, і радянськими військами» та створити самостійну українську державу (АУСБУХО, ф. 4(Р). оп. 2. спр. 34417. т. 1: 111). Побоюючись зміцнення національного руху на сході України, окупаційна влада провела низку репресивних заходів, зокрема ліквідувала Харківську обласну поліцію, приєднавши на початку грудня 1941 р. «групу Манжулівського» до «таємної поліції» м. Харків (зовнішньої команди групи ГФП 560) на правах кримінального відділу. З одного боку, німці отримали підготовлених працівників, з іншого – запобігли подальшому поширенню впливу оунівців на формування української поліції у Харкові. З метою подальшої нейтралізації впливу українських націоналістів навесні 1942 р. німці заарештували О.В. Манжулівського за звинуваченням у використанні службового становища. Йому інкримінували привласнення житла та використання працівників ГФП для його обладнання. Наступником О.В. Манжулівського став І.К. Мещеряков, фігура політично нейтральна (АУСБУХО, ф. 4(Р). оп. 2. спр. 34417. т. 1: 69 зв.–70). Остаточний удар по українському національному руху на Харківщині німці нанесли восени 1942 р., розгромивши осередки бандерівського підпілля (Сергійчук, 1996: 201). Репресії торкнулися української допоміжної поліції, міської управи та більшості районних управ (АУСБУХО, ф. 4(Р). оп. 2. спр. 34417. т. 1: 43, 110 зв.).

Найкривавіші злочини нацистів на території Харківської області пов'язані з діяльністю зондеркоманди СК–4А, айзатцкоманди ЕК–5 і поліції безпеки та СД «генерального округу Харків». Свої жахливі злочини вони вчиняли за підтримки та сприяння місцевих колаборантів. Одні з них допомагали виявляти ідеологічних ворогів нацистів з числа радянських громадян, інші – у складі допоміжних формувань брали безпосередню участь у масових убивствах цивільного населення та військовополонених. З жовтня 1941 р. до зондеркоманд почали залучати колаборантів у якості водіїв та автослюсарів. Так, за свідченнями колишніх військовополонених М.П. Буланова та І.С. Бойка, наприкінці жовтня – на початку листопада 1941 р. через київську біржу праці вони були

завербовані у якості водіїв до зондеркоманди 4А. Під час оформлення до команди у них взяли підписку «в формі присяги на вірність служби німецькому командуванню». Пізніше їм пояснили, що головним завданням СК–4А «є очищення окупованої території від осіб, вороже налаштованих до німецького командування, від комуністів, радянських працівників, співробітників НКВС тощо». Щодо практичної діяльності зондеркоманди І.С. Бойко зазначав, що «вона проводить роботу зі знищення єврейського населення, виявлення та знищення комуністів, партизан, комсомольців, активістів радянської влади та радянських розвідників». Для цього у своїй роботі німці «використовують антирадянський елемент, дезертирів Червоної армії та осіб, «ображених» радянською владою» (АУСБУЗО, спр. 20368. т. 37: 232–233).

На початку грудня 1941 р. СК–4А прибула до м. Харкова і розмістилась на вулиці Чернишевського, 76 (АУСБУХО, спр. 25464: 196–197). На вулиці Рибній, 6 зондеркоманда обладнала тюрму: пристосувала кімнати під камери та заградувала вікна. В цій же будівлі, в одній із кімнат, розмістили 10–15 чоловік з числа допоміжної поліції, які обслуговували та охороняли в'язницю. Арештованих вивозили в яри за Харківським тракторним заводом і там розстрілювали. Вантажівки супроводжували 10 військовополонених з Холодногірського табору, які постійно знаходились при гаражі зондеркоманди 4А та виїжджали для закопування трупів. За словами очевидців, розстріли відбувались регулярно, тому з машин навіть не знімали лопати і ломы, щоб наступного ранку знову їхати в місця масових страт. У січні 1942 р. усі в'язні тюрми на Рибній, 6 були розстріляні у Дробицькому Яру. За словами І.С. Бойка, «гестапівська команда в повному складі взяла участь у звірячих знущаннях та знищенні 14000 ні в чому не винних мирних радянських громадян, «провина» яких полягала тільки в тому, що вони євреї» (АУСБУХО, ф. 4(Р). оп. 2. спр. 34417. т. 2: 146; АУСБУЗО, спр. 20368. т. 37: 232).

У зв'язку з рухом фронту влітку 1942 р. на Харківщині відбулася зміна каральних органів. У червні зондеркоманда СК–4А була розділена на загони й вирушила у східному напрямку. Група ГФП 560 слідом за 6-ю армією передислокувалась ближче до Сталінграда. Основні поліцейсько-каральні функції в регіоні перебрав на себе стаціонарний орган СД – поліція безпеки та СД «генерального округу Харків». Перед від'їздом на фронт у середині липня 1942 р. керівництво ГФП за списком передало всіх співробітників гільфсполіції до СД (АУСБУХО, спр. 017638:19; АУСБУХО, ф. 4(Р). оп. 2. спр. 34417. т. 1: 26; АУСБУ, спр. 18228: 40 зв.). Залежно від освіти, досвіду роботи та особистих заслуг гільфсполіцаїв після короткої співбесіди та надання підписки

про нерозголошення службової таємниці розподілили до кримінального та політичного відділів СД. Окрім того, були набрані нові співробітники з місцевих жителів української та російської національностей. Комплектуванням кадрів до поліції безпеки займався колишній заступник обербургомистра Харкова Л.Є. Кублицький. Пізніше він був репресований німцями (за одними відомостями за націоналістичну діяльність, за іншими – як агент НКВС) (АУСБУЗО, спр. 20368. т. 33: 216).

Детальну структуру слідчих відділів поліції безпеки та СД у своїх показах надав В.А. Лісний, колишній допоміжний слідчий (Hilfskriminalistin) кримінального відділу. За його словами, політичний та кримінальний відділи харківського СД склалися з німецької та української груп. Начальник відділу та його заступник були німцями, решта – фольксдойче, українці та росіяни. До складу української частини СД входили слідчі, яких офіційно іменували гільфскриміналістами – допоміжними слідчими, та оперативні працівники – поліцейські агенти, а також перекладачі, водії та обслуговуючий персонал. Старший слідчий очолював канцелярію відділу та контролював роботу слідчих та оперативників. Оперативна група займалась обшуками та арештами осіб, яких не вдалося затримати на місці злочину. В опергрупі працювали також рядові поліцейські, які виконували конвойну службу та розносили повістки. Вони були набрані з числа військово-полонених Холодногірського табору (АУСБУЗО, спр. 20368. т. 33: 174). Поліція СД мала власний автопарк, який складався з легкових та вантажних автомобілів. Гараж вантажних автомобілів був розміщений на вулиці Рибній, 8, а легкових – на вулиці Гіршмана, біля тюрми СД. Штат водіїв та автослюсарів складався з місцевих жителів, а також працівників СК-4А, яких передали до ЕК-5 (АУСБУЗО, спр. 20368. т. 11: 4; АУСБХО, спр. 25464: 102).

Поліція безпеки та СД проводила розслідування й арешти цивільного населення у зв'язку з політичними та кримінальними злочинами. Політичний відділ вів боротьбу з комуністами, що залишились на окупованій німцями території, партизанами та підпільниками, виявляв євреїв, представників радянського активу та законспірованих агентів НКВС. Кримінальний відділ займався виключно кримінальними справами: крадіжками і торгівлею військовим майном, посадовими злочинами (хабарями та розтратами), переховуванням дезертирів німецької армії, побутовими убивствами, кишеньковими та квартирними крадіжками тощо. Ефективність роботи поліції безпеки та СД була безпосередньо пов'язана із залученням місцевих колаборантів до структури СД. «Підтримувався німецький окупаційний режим за допомогою поліцейських з числа радянських

громадян, які вступили на службу до німецьких каральних органів і, зокрема, до СД. Ця категорія поліцейських старанно виконувала всі вказівки німецької адміністрації. Від поліцейських важко було щось приховати, тому що вони добре знали місто Харків, а також добре володіли українською мовою та знали місцеві звичаї», – зазначала у своїх показах Л.Я. Стрикунова (АУСБУЗО, спр. 20368. т. 11: 112).

За підрахунками В.А. Лісного, результатом його піврічної діяльності на посаді гільфскриміналіста стало 60 завершених справ. Одна з них була пов'язана з убивством, решта – крадіжки, підробка документів, спекуляція та посадові злочини (АУСБУЗО, спр. 20368. т. 33: 244). Що стосується питання матеріального забезпечення, то посадовий оклад допоміжного слідчого СД становив 900 рублів, або 90 райхсмарок. Для порівняння підсобний працівник на кухні СД отримував 22 марки. Офіційний курс радянського рубля до райхсмарки становив 10 до 1. «Крім платні, я отримував продуктивний пайок, з наступним переліком продуктів: хліб – 2,4 кг на тиждень; обід – один раз на добу з «української кухні», під час обіду я додатково отримував 200 г хліба; масло вершкове, приблизно 200 грам на тиждень; цукор – 200 г із заміною медом чи повидлом від 200 до 500 г на тиждень; ковбаса – 300 чи 400 г з можливою заміною сиром у тій же кількості; тютюн – 50 г на тиждень. На своїх утриманців, тобто дружину і сина, я кожен тиждень отримував печеного хліба 3000 г та 600 г пшоняного чи житнього борошна. Обмундирування не видавалось і нічим не компенсувалось», – свідчив В.А. Лісний (АУСБУЗО, спр. 20368. т. 33: 272). Незважаючи на досить пристойне утримання як для міста, що помирало від голоду, слідчі не гребували нічим, щоб покращити свій матеріальний стан за рахунок арештованих. Зокрема, В.А. Лісний визнав 4 випадки отримання ним хабарів. Німці доволі жорстко карали за подібні злочини, тому за словами В.А. Лісного, «ця справа була ризикована і я не хотів широко застосовувати її» (АУСБУЗО, спр. 20368. т. 33: 315).

Оперативна робота поліції безпеки та СД була неможлива без створення розгалуженої агентурної мережі. Без допомоги місцевого населення німецька окупаційна влада не змогла б за короткий час виявити та убити таку кількість «ворогів Райху». Частина агентури до СД була передана «таємною поліцією» м. Харкова, інша – завербована поліцією безпеки. Роботою з агентурою опікувалися заступник начальника поліції безпеки та СД унтерштурмфюрер СС А. Фрезе, начальник політичного відділу гауптшарфюрер СС В. Шульц, а також начальник кримінального відділу обершарфюрер СС О. Горн (АУСБУЗО, спр. 20368. т. 28: 313; АУСБХО, спр. 25464: 35).

Фактично вся робота поліції безпеки та СД була побудована на дописах цієї агентури. Кожен агент отримував обліковий номер, тому їх ще називали «номерними». З метою дотримання правил конспірації своїх агентів співробітники СД відвідували особисто. Розраховувалися з ними залежно від значущості останніх. Для одних досить було продуктового пайка, іншим – надавали певні пільги. «Номерні» були підібрані з різних прошарків населення. Зокрема, серед них багато було торговців, приватних підприємців, рестораторів та буфетників. Вербування відбувалось за надання певних послуг з боку німецької влади. Так, водій СД Ф.П. Гречишкін пригадав характерний випадок, коли один вірменин на ім'я Ваню за надане йому приміщення на вулиці Сумській, 3 під ресторан «Данциг» зобов'язався працювати таємним агентом СД. Згодом були завербовані всі співробітники цього ресторану. Подібні випадки були непоодинокі (АУСБУХО, спр. 25464: 20–20 зв).

4. Висновки

Отже, буквально з перших днів війни Вермахт та поліцейські інституції РЗГА зіткнулися з гострою нестачею кадрів. Вирішити це питання мало формування допоміжних підрозділів з числа жителів окупованих земель. Головним джерелом кадрового поповнення німецьких збройних та поліцейських формувань на Харківщині стали радянські військовополонені, українці й росіяни за національністю, які до війни проживали на території УРСР та РРФСР. Поставлені перед необхідністю виживання в екстремальних умовах, вони стали опорою німецької окупаційної влади. До служби у німецьких каральних органах залучалися також і місцеві мешканці з числа цивільних.

Причини співпраці крилися перш за все в довоєнній політиці радянського уряду, жорстокості та безкомпромісності тоталітарного режиму, зневазі до людського життя. В пам'яті народу добре закарбувалися масові репресії сталінського режиму, мільйони життів українських селян, убитих голодом та насиллям, знищення української інтелігенції. Крім того, катастрофічні поразки Червоної армії на початковому етапі німецько-радянської війни сприяли зневірі до більшовицького режиму. Політично дезорієнтоване радянською пропагандою місцеве населення було залишене на поталу ворогу без засобів для існування. Сотні тисяч полонених червоноармійців, які потрапили у нацистський полон, опинилися на межі виживання. Таким чином, радянська тоталітарна система, не бажаючи цього, фактично сама спонукала своїх громадян до співпраці з ворогом.

Ще одним важливим чинником, який змушував місцевих жителів до співпраці з нацистами, став жорстокий окупаційний режим. Військова колаборація здебільшого носила не добровільний характер, а відбувалася під тиском німецької влади. Співпраця з окупаційною владою базувалась не на певних ідеологічних переконаннях, а була викликана в основному елементарним бажанням вижити у надскладних обставинах та прилаштуватися до жорстких умов «нового порядку». Проте не слід забувати про те, що військові колаборанти стали старанними виконавцями та співучасниками кривавих злочинів нацистів на харківській землі. Їхніми руками німецькі каральні органи на практиці реалізовували ідеологічні засади нацизму щодо масового знищення цивільного населення та військовополонених за політичними, етнічними та фізичними ознаками.

Література:

1. Архівна кримінальна справа І.Ф. Шевцова. Архів УСБУ в Харківській обл. Спр. 19228. 87 арк.
2. Архівна кримінальна справа Н.М. Лецишиної. Архів УСБУ в Харківській обл. Спр. 017638. 282 арк.
3. Архівна кримінальна справа О.О. Посевіна. Архів УСБУ в Запорізькій обл. Спр. 20368. Т. 11. 320 арк.
4. Архівна кримінальна справа О.О. Посевіна. Архів УСБУ в Запорізькій обл. Спр. 20368. Т. 26. 411 арк.
5. Архівна кримінальна справа О.О. Посевіна. Архів УСБУ в Запорізькій обл. Спр. 20368. Т. 28. 331 арк.
6. Архівна кримінальна справа О.О. Посевіна. Архів УСБУ в Запорізькій обл. Спр. 20368. Т. 33. 377 арк.
7. Архівна кримінальна справа О.О. Посевіна. Архів УСБУ в Запорізькій обл. Спр. 20368. Т. 37. 279 арк.
8. Архівна кримінальна справа П.К. Сіренка, Г.Г. Кобрисєва, Л.Ф. Вережнікова, С.І. Гуленка. Архів УСБУ в Харківській обл. Ф. 4 (Р). Оп. 2. Спр. 34417. Т. 1. 319 арк.
9. Архівна кримінальна справа П.К. Сіренка, Г.Г. Кобрисєва, Л.Ф. Вережнікова, С.І. Гуленка. Архів УСБУ в Харківській обл. Ф. 4(Р). Оп. 2. Спр. 34417. Т. 2. 306 арк.
10. Архівна кримінальна справа Ф.П. Гречишкіна, М.Ф. Сопельника. Архів УСБУ в Харківській обл. Спр. 25464. 294 арк.
11. Информация на запрос КГБ СССР № 1954/87 – меры по проверке гражд. СССР – Посевина Александра Александровича, родившегося 13.10.1916 в г. Токмак Запорожской области. Берлин, 22 марта 1988 г. Приложение 1–5. Архів УСБУ в Запорізькій обл. Спр. 20368. 161 арк.
12. Сергійчук В. ОУН–УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. Київ : Дніпро, 1996, 496 с.
13. Скоробагатов А.В. Харків у часи німецької окупації (1941–1943). Харків : Прапор, 2004. 368 с.
14. Turonek J. Białoruś pod okupacją niemiecką Warszawa : Książka i Wiedza. 1993. 288 s.

References:

1. Arkhivna kryminalna sprava I.F. Shevtsova [Archival criminal case of I.F. Shevtsov]. *Arkhiv USBU v Kharkivskii obl.* Spr. 19228. 87 ark. [in Russian].
2. Arkhivna kryminalna sprava N.M. Leshchysynoi [Archival criminal case of N.M. Leshchysynoi]. *Arkhiv USBU v Kharkivskii obl.* Spr. 017638. 282 ark. [in Russian].
3. Arkhivna kryminalna sprava O.O. Posievina [Archival criminal case of O.O. Posievina]. *Arkhiv USBU v Zaporizkii obl.* Spr. 20368. T. 11. 320 ark. [in Russian].
4. Arkhivna kryminalna sprava O.O. Posievina [Archival criminal case of O.O. Posievina]. *Arkhiv USBU v Zaporizkii obl.* Spr. 20368. T. 26. 411 ark. [in Russian].
5. Arkhivna kryminalna sprava O.O. Posievina [Archival criminal case of O.O. Posievina]. *Arkhiv USBU v Zaporizkii obl.* Spr. 20368. T. 28. 331 ark. [in Russian].
6. Arkhivna kryminalna sprava O.O. Posievina [Archival criminal case of O.O. Posievina]. *Arkhiv USBU v Zaporizkii obl.* Spr. 20368. T. 33. 377 ark. [in Russian].
7. Arkhivna kryminalna sprava O.O. Posievina [Archival criminal case of O.O. Posievina]. *Arkhiv USBU v Zaporizkii obl.* Spr. 20368. T. 37. 279 ark. [in Russian].
8. Arkhivna kryminalna sprava P.K. Sirenka, H.H. Kobrysiava, L.F. Verezhnikova, S.I. Hulenka [Archival criminal case of P.K. Sirenko et al.]. *Arkhiv USBU v Kharkivskii obl.* F. 4 (R). Op. 2. Spr. 34417. T. 1. 319 ark. [in Russian].
9. Arkhivna kryminalna sprava P.K. Sirenka, H.H. Kobrysiava, L.F. Verezhnikova, S.I. Hulenka [Archival criminal case of P.K. Sirenko et al.]. *Arkhiv USBU v Kharkivskii obl.* F. 4 (R). Op. 2. Spr. 34417. T. 2. 306 ark. [in Russian].
10. Arkhivna kryminalna sprava F.P. Hrechyshkina, M.F. Sopelnyka [Archival criminal case of F.P. Hrechyshkin et al.]. *Arkhiv USBU v Kharkivskii obl.* Spr. 25464. 294 ark. [in Russian].
11. Ynformatsyia na zapros KHB SSSR № 1954/87 – meryi po proverku hrazhd. SSSR – Posevyna Aleksandra Aleksandrovycha, rodyvshehosia 13.10.1916 v h. Tokmak Zaporozhskoi oblasti. Berlyn, 22 marta 1988 h. Prylozhenye 1–5 [Response on the request of the KGB № 1954/87]. *Arkhiv USBU v Zaporizkii obl.* Spr. 20368. 161 ark. [in Russian].
12. Serhiichuk, V. (1996). *OUN–UPA v roky viiny. Novi dokumenty i materialy* [OUN–UPA during the war years. New documents and materials]. Kyiv. 496 s.
13. Skorobahatov, A.V. (2004). *Kharkiv u chasy nimetskoj okupatsii (1941–1943)* [Kharkiv during the German occupation (1941–1943)]. Kharkiv. 368 s. [in Ukrainian].
14. Turonek, J. (1993) *Białoruś pod okupacją niemiecką* [Belarus under German occupation]. Warszaw. 288 s. [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 24.10.2023
The article was received 24 October 2023